

Mısırlı Çağdaş Dil Bilimcilerin Fonetik ve Fonoloji Kavramlarına Dair Görüşleri Üzerine Bir İnceleme

Şemdin Çavuş | 0000-0003-1700-3083 | semocavus25@gmail.com

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, Bursa, Türkiye

ROR ID: [03tg3eb07](https://orcid.org/03tg3eb07)

Öz

Fonetik ve fonoloji kavramları her ne kadar terminolojik olarak modern dönemlerde ortaya çıkmış olsa da ifade ettikleri alanlar dilin tarihi kadar eskidir. Bu nedenle kavramların doğru anlaşılması ve ifade ettikleri alanların net bir şekilde belirlenmesi önemlidir. Bu çalışmada 1950'li yıllarda Avrupa'da eğitim görmüş, Arap dilinin gelişimine önemli katkılar sağlamış ve ses bilim alanında önemli eserler yayımlamış Mısırlı çağdaş dil bilimcilerden İbrâhîm Enîs, Temmâm Hassân, Mahmûd es-Se'rân ve Kemâl Bîşr'in fonetik ve fonolojiye dair yaklaşımları ele alınmıştır. Seçilen bu isimler, Arapçanın modernleşme sürecinde önemli roller üstlenmiş ve Arap dünyasında etkili olmuş isimlerdir. Makalenin ilk bölümünde ses bilimin genel tarihine ve Arap ses biliminin gelişimine kısaca değinilmiştir. Ardından fonetik ve fonoloji kavramlarının kökenleri, ifade ettikleri anlamlar ve ses bilimin dil bilim içerisindeki yeri açıklanmıştır. Ana bölümde Mısırlı çağdaş dil bilimcilerin bu kavramlara bakış açıları ele alınmıştır. Bu süreçte şu sorulara cevap aranmıştır: Dil bilimciler fonetik ve fonoloji kavramlarını nasıl tanımlamaktadırlar? Dil bilimciler fonetik ile fonoloji arasındaki farkı nasıl açıklamaktadırlar? Dil bilimciler hangi kavrama daha geniş anlam yüklemektedirler? Arapçada bu kavramlar hangi terimlerle karşılanmaktadır? Sonuç bölümünde ise bu farklılıklar ve kullanılan yöntemler üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili, Dil Bilim, Ses Bilim, Fonetik, Fonoloji.

Atıf Bilgisi

Çavuş, Şemdin. "Mısırlı Çağdaş Dil Bilimcilerin Fonetik ve Fonoloji Kavramlarına Dair Görüşleri Üzerine Bir İnceleme". *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/1 (Haziran 2025), 235-264. <https://doi.org/10.61272/duid.1675257>

Geliş Tarihi	13.04.2025
Kabul Tarihi	13.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Examination of Contemporary Egyptian Linguists' Views on the Concepts of Phonetics and Phonology

Şemdin Çavuş | 0000-0003-1700-3083 | semocavus25@gmail.com

PhD. Student, Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Bursa, Türkiye

ROR ID: [03tg3eb07](https://orcid.org/03tg3eb07)

Abstract

Although the terms phonetics and phonology emerged relatively recently in linguistic terminology, the domains they represent are as old as the history of language itself. Therefore, a correct understanding of these concepts and a clear delineation of the fields they denote are of vital importance. This study examines the approaches of prominent contemporary Egyptian linguists—Ibrāhīm Anīs, Tammām Ḥassān, Maḥmūd al-Sa‘rān and Kamāl Bishr—to the concepts of phonetics and phonology. These scholars, who received their academic training in Europe during the 1950s, have made significant contributions to the development of Arabic and have published influential works in the field of phonetic studies. The selected figures have played a key role in the modernization of the Arabic language and have had a substantial impact across the Arab world. The first section of the article provides a brief overview of the general history of phonetic science and the development of phonetics within the Arabic linguistic tradition. This is followed by an explanation of the origins and meanings of the concepts of phonetics and phonology, as well as their positions within the broader field of linguistics. The main section of the article analyzes how these contemporary Egyptian linguists have approached and interpreted these two concepts. In doing so, the study seeks to answer the following questions: How do these linguists define the concepts of phonetics and phonology? How do they distinguish between the two? Which of the two concepts do they assign broader significance to? And finally, what terms are used in Arabic to refer to these concepts? The conclusion offers an evaluation of the differences in their approaches and the methodologies employed.

Keywords

Arabic Language, Linguistics, Phonetics, Phonology.

Citation

Çavuş, Şemdin. "An Examination of Contemporary Egyptian Linguists' Views on the Concepts of Phonetics and Phonology". *Düzce Divinity Journal* 9/1 (June 2025), 235-264. <https://doi.org/10.61272/duid.1675257>

Date of Submission	13.04.2025
Date of Acceptance	13.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Kaynağı insan olan, konuşma dilinde anlamlı seslere karşılık gelen ve belli bir dilde anlam ifade eden ses, hemen bütün tarih boyunca dil bilim kitaplarında yer almış ve üzerine kafa yorulmuş önemli bir konudur. Yerli veya yabancı dil bilim kitapları incelendiğinde uzmanların ekseriyetinin dili çözümlemeye sesten başladığı görülür. Bunun sebebi dilin bir sistem olmasıdır. Dil, içinde birbiriyle ilişkili, birbirine bağlı seviyeleri bulunan ve her seviyesi kendi içinde başlı başına bir sisteme sahip olan bir yapıdır.¹

Modern dönem Arap dil bilimi eserleri ele alındığında, bu eserlerin hemen hepsinde dil ve söz ile alakalı belli başlı terimler ele aldıktan sonra değinilen konu dilin ses boyutu olmuştur. Ses, dilin ana unsurudur. Çünkü dilin kelimeleri, kalıpları, düzeni, şiiri, edebiyatı vs. bunun üzerine kuruludur. Zira dil, sese dayalıdır. Diller, hayatlarını dil sesleri aracılığıyla sürdürür. Eğer sesler bir araya gelerek sözleri oluşturmasaydı dil iletişim aracı olmazdı. Sözler, dilin yaşamasını ve nesilden nesile aktarılmasını sağlar. Sözler ile dil bilgisi yöntemleri, dil sesleri aracılığıyla yaşar. Sözlük ve dil bilgisi ile ilgili yapılar dilin içeriğini oluştururken sesi, dilin biricik malzemesi olarak görmek yanlış olmaz.² Bu sebeplerden dolayı dilin ses boyutunu dil bilim araştırma konularının ana unsuru olarak görmek yanlış olmaz.

Ses bilimi, kimi zaman dil biliminin bir alt dalı olarak kimi zaman ise ondan bağımsız önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilir. Bu alan içerisinde fonetik ve fonoloji, sıkça başvurulmuş iki temel kavramdır. Fonetik kimi zaman ses bilimiyle eş anlamlı biçimde ele alınmış, kimi zaman da ses biliminin içinde ayrı bir alt disiplini ifade etmek üzere tercih edilmiştir. Fonetik ve fonolojinin birbirleriyle ilişkisi bağlamında ise bazı dil bilimciler bu iki kavramı eş anlamlı görürken bazıları onları oldukça farklı alanları temsil eden terimler olarak değerlendirmiştir.³

Bu çalışmanın amacı fonetik ve fonoloji kavramlarının teferruatlı izahlarını yapmak veya kullanım alanlarını kesin olarak belirlemek değildir. Bunun için uzun ve detaylı bir çalışma gerekir. Bu çalışmanın hedefi, 20. yüzyılda Mısır'da doğup büyümüş, Avrupa'da eğitim görmüş ve ülkelerine dönerek dil bilim alanında akademik nesiller yetiştirmiş öncü bir neslin fonetik ve fonoloji

¹ Kerim Demirci, "Fonem Teriminin Önemi Hakkında", *Journal of Turkish Studies* Volume 6 Issue 2/6 (2011), 359-360.

² Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 659.

³ Seyhun Topbaş - Handan Kopkallı, "'Ses bilimi' ve 'Ses bilgisi' Terimleri Üzerine", *Dil Bilimi Araştırmaları Dergisi* 5 (1994), 310-311.

kavramlarına dair yaklaşımlarını ele almaktır.⁴ Çalışmanın birincil kaynakları, görüşlerine yer verilen Mısırlı dil bilimcilerin eserleridir. Bu eserler dışında dil bilim alanında yazılmış Arapça ve Türkçe çalışmalar ise dolaylı kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmanın ana konusuna girmeden önce fonetik ve fonoloji kavramlarının kökenine, Türkçedeki karşılıklarına ve Arap dili ses biliminin tarihî seyrine değinmek yerinde olacaktır.

1. Fonetik ve Fonoloji Kavramlarının Kökeni ve Karşılıkları

Ses bilimin tarihî seyrinin başlangıcı, dile dair bütün çalışmaların tarihî seyrine kadar götürülebilir. Yeryüzünde dili ele alan bilinen en eski çalışmalar Eski Hint'e ve Eski Yunana kadar uzanır. Dil ile ilgili en eski çabaların Hintlilere ait olduğu ve Hindistan'da köklü bir dil bilgisi geleneğinin yerleşmiş olduğu kabul edilir. Ses bilim ile ilgili eserlerden şu an elimizde bulunanların en eskileri MÖ VII. yüzyıla ait olup Sanskritçenin ses kurallarına ait bölümleri içeren *Rig Veda*'lardır. Ayrıca MÖ V. yüzyılda yaşadığı anlaşılan ünlü Hint dil bilgini Pāninî Sanskritçe ile ilgili bir dilbilgisi kitabı yazmıştır.⁵ Daha sonra MÖ V. yüzyılda Hipokrat'ın (öl. MÖ 460-375) seslerin organlarla ilişkisi ve üretilişi konusunda bazı fikirler ileri sürdüğü bilinmektedir. Platon (öl. MÖ 428-347) ve Aristo'dan (öl. 384-322) nakledilen seslerle ilgili dağınık görüşler ve Romalı önde gelen düşünürlerden olan Briskiyan (öl. t.s.) ve Ternityanus'a (öl. t.s.) ait görüşler bu önemin birer kanıtıdır.⁶

Ses bilim çalışmalarının başlangıcı olarak sayılabilecek Eski Hint ve Eski Yunan milletlerinin çalışmaları dışında 20. yüzyıla kadar ses bilim alanında farklı milletlerce pek çok çalışma yapılmıştır. Milattan önce 1. yüzyılda yaşadığı düşünülen Romalı dilcilerden Varro'nun, Yunanlılar'ın etkisiyle yaptığı dil

⁴ Bu çalışmada yer verilen dil bilimciler, Avrupa'da doktora eğitimlerini tamamladıktan sonra Mısır'a dönerek çeşitli üniversitelerde eğitim vererek pek çok öğrenci yetiştirmişlerdir. Örnek bir dil bilimci olarak Kemâl Bışr, 1956 yılında doktorasını Londra'da tamamlayıp Mısır'a döndüğünde Dâru'l-'Ulûm Fakültesi'nde dersler vermeye başladı. Bu süreçten vefatına kadar yaklaşık 50 yıl boyunca pek çok öğrenciye ders verdi. Detaylı bilgi için bk. Şemdin Çavuş, *Kemâl Bışr Hayatı Eserleri ve Ses Bilime Dair Görüşleri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 31. Ayrıca bu dil bilimcilerin öncü nesil olarak nitelendirilmesinin sebebi Mısır'da modern anlamıyla ses bilim alanında eser veren ilk isimlerden olmalarıdır. İbrâhîm Enîs'in *el-Eşvâtü'l-luğaviyye* adlı eseri, Araplarda modern metotlarla ses araştırmaları üzerine müstakil olarak yazılmış ilk ses bilim kitabıdır. bk. Mahmut Bilici, İbrahim Enis Hayatı, Eserleri ve Görüşleri (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 33.

⁵ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979), 1/17.

⁶ Muammer Sarıkaya, "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu", *Bilimname Dergisi* 4/1 (2004), 118.

bilgisel çalışmalar,⁷ 11. yüzyılda Karahanlı Türkleri arasında yetişen Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü lugâti't-Türk*'ü gibi eserler bu çalışmalardandır.⁸

Modern dönemde Batı'da ses bilim çalışmaları, genel dil bilimin alt birimi olarak doğmuştur. Başlangıçta ses bilim çalışmaları dil bilim eserlerinin içerisinde dağınık şekildedir. Ancak 19. yüzyılın sonlarında ve özellikle 20. yüzyılda dil seslerinin incelenmesi müstakil bir alan haline gelmiştir. Bu alan içindeki konuların derinlemesine incelenmesi ve aydınlatılması sonucunda her konu aşağı yukarı müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir.⁹

Fonetik ve fonoloji kavramlarının terim olarak kullanımlarına başlamadan önce bu iki kavramın kelime olarak kökenine değinmek gerekir. Fonetik ve fonoloji kavramlarının kökenleri Eski Yunancadır. Fonetik, Eski Yunancada "ses etme, söyleme" anlamındaki "phōnētikós" kavramından Fransızcaya phonétique şeklinde geçmiş ve "sesle ilişkin" anlamında kullanılmıştır. Fonoloji ise Eski Yunancada phēmí "söylemek, konuşmak" fiilinin fiilden türetilmiş ismidir. Bu kelime İngilizce ve Fransızcaya phono+ "[bileşik adlarda] ses, konuşma" anlamında geçmiştir. Türkçeye ise buradan türetilerek aktarılmıştır.¹⁰

Fonetik kavramı (phonétique) ses biliminde bir terim olarak ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure tarafından dil bilimin bir kolunu ifade etmek için kullanılmıştır.¹¹ Fonoloji kavramı ise XX. yüzyılın başlarında Saussure ve Prag Okulunun dil bilimin belli bir bölümünü ifade etmek için kullandıkları bir terim olmuştur.¹²

Fonetik ve fonolojinin amaç ve konuları farklı olmasına rağmen, 1930'lu yıllara kadar yaklaşık 50 yıl birbirinin yerine kullanılmışlardır. Saussure, her iki

⁷ Ses bilim ile ilgili tarihin farklı dönemlerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar makalenin asıl konusu olmadığından burada birkaç örnek eser vermek yeterli olacaktır. Daha fazla bilgi için bk. Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/16-25.

⁸ Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü lugâti't-Türk*'ünde, Türkçe ve Arapça arasındaki fonetik ayrılıklara yer vermiştir. Ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsça dilleri arasındaki sessel farklılıklara değindiği, zaman zaman bu diller arasındaki ses değişimlerini ele aldığı noktalar olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Bilginer Onan, "Dîvânü lugâti't-Türk'ün Dil Öğretim Yöntemleri ve Dünya Filolojisine Katkıları Bakımından Bir Değerlendirmesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2003), 442.

⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/25.

¹⁰ Nişanyan Sevan, "Fonetik- Nişanyan Sözlük" (Erişim 01 Mart 2025).

¹¹ Muhammed Hassân et-Tayyân, "İlmü'l-asvât 'inde'l-'Arab", *Mecelletü Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyye bi-Dimaşk* 69/4 (1994), 777.

¹² Prag Okulu, dildeki öğelerin incelenmesi sırasında tek tek fonemlerin birer görevleri bulunduğu görüşünden hareket ederek dil seslerini bu görevleri açısından incelemiş, fonoloji (phonologie) terimini bu anlamda kullanmıştır. bk. Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/28.

disiplinin farklı olduğunu ima etmiş; ancak farklarını tam olarak ortaya koyamamıştır. Fonetik ve fonolojinin farklarını açık bir şekilde ortaya koyan isim, Prag Okulu'nun önde gelen dil bilimcilerinden Trubetskoy olmuştur. Trubetskoy, Saussure'ün dil/söz ayrımından yola çıkarak fonetiği söz, fonolojiyi ise dil alanında işlem yapan dallar olarak değerlendirmiştir.¹³

Fonetik ve fonolojinin Türkçede kullanılan karşılıkları konusunda bir birlik yoktur. Kimi eserlerde ses bilgisi anlamında ortak kullanılan bu iki kelime¹⁴ iki farklı araştırma alanı için de kullanılmıştır. Bir grup araştırmacı fonetik için ses bilim, fonoloji için ise ses bilgisi ya da görevsel ses bilim terimlerini kullanmıştır. Bir diğer araştırmacı grubu ise fonetik için ses bilgisi, fonoloji için ses bilimi terimlerini kullanmayı tercih etmiştir.¹⁵

Türkçede fonetik ve fonolojinin karşılığı noktasında bir birlik olmadığı gibi bunların karşılığı olarak kullanılan ses bilim, ses bilgisi veya görevsel ses bilimi terimlerinin tanımı noktasında da ortaklık yoktur.¹⁶ Çalışmanın konusu bu farklılıklar olmadığı için burada bir tanıma yer vermekle yetinilecektir.

Türkçeye genel olarak ses bilimi (phonetics, phonemics, general phonetics) olarak aktarılan fonetik şöyle tanımlanır: Genel ses bilgisidir. İnsanın ses organları ve insan dili seslerinin nitelikleri ve dillerin özel ses bilgileri arasındaki etkileşimler üzerinde çalışmalar yapar. Türkçede ses bilgisi olarak anlaşılan fonoloji (phonology) için şöyle bir tanımlama yapılabilir: Herhangi bir dilin seslerini, bu seslerin özelliklerini inceleyen özel ses bilimidir.¹⁷

Günay Karaağaç'a göre "ses bilgisi" kavramı genel ses bilgisi ve özel ses bilgisi olmak üzere ikiye ayrılır. Genel ses bilgisi (fonetik), genel dil biliminin bir dalı olarak ses organlarının sesçil olanaklarını açıklar ve dil seslerini sınıflandırmanın ilkelerini belirler. Genel ses bilgisi, dil seslerinin dil dizgesinde hayat sürme şartlarını araştırmının yanında, onları cümle içerisinde de inceler. Başka bir ifadeyle, ses bilgisi, bir taraftan ses olaylarının birbiriyle ilgisini, diğer taraftan, ses olayları ile ses olayları dışında kalan durumların nedenli bağlantılarını inceleyerek dil seslerinin hareketlerini araştırır. Genel ses bilgisinin diğer bilim dallarıyla örneğin; akustik, fizyoloji ve psikolojiyle sıkı bağlantısı vardır. Bazı bilim adamları, genel ses bilgisini konuşmanın

¹³ Gamze Yıldırım, *Türk Dili Üzerine Ses Bilimsel Bir İnceleme* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 9.

¹⁴ Agop Dilâçar, "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 19 (1971), 83.

¹⁵ Yıldırım, *Türk Dili Üzerine Ses Bilimsel Bir İnceleme*, 10.

¹⁶ Yıldırım, *Türk Dili Üzerine Ses Bilimsel Bir İnceleme*, 12.

¹⁷ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, 659.

fizyolojisiyle ilişkilendirir. Diğer yandan özel ses bilgisi (fonoloji) ise belli bir dilin ses yapısı ile kurallarını araştırır.¹⁸

Fonetik (الفوناتيک) ve fonoloji (الفنولوجيا) dil seslerini inceleyen alanlardır. Ancak araştırma yöntemleri ve ele alınan yönler, araştırmacıların bakış açılarına göre farklılık gösterir. Fonetik terimi, fonolojiden daha yaygın kullanılan bir kavramdır ve uygulama alanı daha geniştir. Öyle ki bazen genel olarak tüm ses bilim çalışmalarını ifade etmek için kullanılır ve belirli bir bağlamda fonolojiyi de içine alacak şekilde geniş bir anlam kazanabilir. Bu geniş kullanım, eski dönemlerden itibaren yaygın olmuş ve 19. yüzyılın ortalarına kadar hâkim anlayış olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁹

Ses bilim çalışmalarında kaydedilen ilerlemeler, sürekli çabaların yanı sıra çeşitli aygıt ve cihazların sağladığı imkânlar sayesinde mümkün olmuştur. Bu gelişmeler sayesinde bilim insanları, daha önce bilinmeyen bazı ses bilimsel gerçekleri ortaya koyabilmişlerdir. Yapılan incelemeler, sesin çeşitli yönlerinin bulunduğunu ve her bir yönün, diğerlerinden farklı bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu durum, her bir yönün ya da birbirine yakın yönlerin oluşturduğu grupların, bilimsel disiplin ya da özel bir çalışma yöntemi çerçevesinde ayrı ayrı incelenmesinin daha uygun ve yerinde olacağını göstermiştir. Böylece ses bilim çalışmalarını fonetik ve fonoloji olarak farklı dallar arasında gruplandırmışlardır.²⁰

2. Arap Dili Ses Biliminin Kısa Tarihi

Dilin fonetik boyutu ana gramer boyutu kadar önemlidir. Fonetik kavramı - modern dönemde yapılan tanımı ve yöntemleri bir tarafa bırakılırsa- ifade ettiği asıl alan ile konuşmanın tarihi kadar eskidir. Bundan dolayı dilciler, ilk zamanlardan beri sesler üzerinde durmuştur. Arap filolojisinde “savtiyye, ‘ilmü’l-asvât, ‘ilmü’s-savtiyyât: Batı dillerinde “fonetik” ve “fonoloji” karşılığı olarak müstakil bir bilim dalı hüviyetinde modern zamanlarda ortaya çıkmış olmakla birlikte seslerle ilgili konu ve meseleler sarf, nahiv, aruz ve belâgatla tıp, felsefe, mûsiki, kıraat ve tecvide dair eserlerin içinde dağınık şekilde çok eski zamanlardan beri ele alınmıştır.²¹

¹⁸ Karaağaç, “ses bilgisi” kavramını ifade ederken önce fonoloji kavramını kullanarak ses bilgisi kavramının karşılığı olarak fonoloji kavramına işaret etmiştir. Ancak bir sayfa sonra ses bilgisi kavramını fonetik ve fonolojiyi kapsayan genel bir kavram olarak kullanmıştır. Dolayısıyla fonetik ve fonolojinin Türkçede karşılığı noktasında bir birlik olmadığı gibi aynı dil bilimci tarafından bile farklı kavramlar kullanılabilmektedir. bk. Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, 658-660.

¹⁹ Kemâl Bişr, *‘İlmü’l-asvât* (Kahire: Dârü Garîb, 2000), 65.

²⁰ Bişr, *‘İlmü’l-asvât*, 66.

²¹ İsmail Durmuş - Ahmet Yüksel, “Savtiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

Araplarda ses bilim araştırmaları daha geç dönemde başlamıştır. Arap dünyasında dil bilgisi ilk olarak hicri birinci asrın sonlarında ortaya çıkmış ve *el-'Arabiyye* olarak isimlendirilmiştir. Yazılan bu ilk dönem eserler, o dönem dil bilgisine dair var olan tüm bilgileri içermektedir. Söz dizim kuralları, kelime yapısıyla ilgili bilgiler ve harflerin değişmesine dair bilgiler de bu eserlerde mevcuttu.²² Günümüzdeki anlamıyla ses bilim düşüncesi ortaya çıkmadan evvel Arap ses bilimi kendini farklı alanlarda göstermiştir.

Diğer milletlere göre Araplarda ses bilim çalışmaları daha geç dönemde başlasa da Kur'ân-ı Kerim'in nüzulü milat olarak kabul edilirse Arap âlimleri çok erken sayılabilecek dönemden itibaren Arapça seslerin incelenmesine büyük önem vermişlerdir. Zira genel görüşe göre dil bilimsel çalışmalar Araplarda sistematik olarak Kur'ân'ı anlamak amacı ile yapılmıştır. Bu amacın yanı sıra Arap âlimlerin Arapça sesleri incelemesine verdiği önem, seslerin önemini idrak etmelerinden kaynaklanmaktadır.²³ Çünkü sesler, dilin maddi yönünü oluşturan, toplum bireyleri arasında iletişimi sağlayan ve insanların maddi, manevi ve psikolojik ihtiyaçlarını ifade etmelerine imkân tanıyan bir araçtır. Sesler aynı zamanda günlük konuşma ve iletişim aracı olarak da kabul edilir. Eski âlimler ses bilimiyle oldukça erken dönemlerde ilgilenmiş, onu dil bilimsel ve dinî ilimlerin temeli olarak görmüşlerdir. Bu ilgi, Kur'ân-ı Kerim'i güzel bir şekilde okumak, anlamını açıklamak ve doğru bir telaffuzla okuyup hitap edebilmek amacıyla yaptıkları çalışmalarla açıkça görülmektedir. Onlar ses bilimi alanında bazı farklılıklar olmakla birlikte önemli gelişmeler kaydetmişlerdir. Bu farklılıklar, kullanılan yöntem ve yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır.

Ses bilime dair müstakil çalışmalar, Araplarda geç bir dönemde başlasa da klasik Arap dil bilgisi kitaplarında; nahiv, sarf, belâgat ve edebî ansiklopedilerde bu alana dair içerikler mevcuttur. Ses bilgisiyle ilgili ilk girişimler Hz. Ali'nin (öl. 40/661) katkısı ve yönlendirmesiyle Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 68/688) aittir.²⁴ O, Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunmasına büyük önem vermiş ve

(İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/204.

²² Nazife Nihal İnce, *Hicrî İlk Dört Asırda Arap Dili Ses Bilimi Çalışmaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 10.

²³ Bu konuda Halîl b. Ahmed'in Arap dilinin ilk sistematik sözlüğü olan Kitâbü'l-'Ayn adlı sözlüğünü seslerin çıkış yerlerine göre tasnifatı, onların ses sistemine verdiği önem bakımından göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca kendisinden önce yazılan sistematiklikten uzak sözlük eserleri için kullandığı bu şekilde binlerce eser yazılsa dahi karmaşadan kaçınılamayacağı ve bir ilerlemenin kaydedilemeyeceği şeklindeki düşüncesi de dilin ses boyutunu esas unsur olarak gördüğünün kanıtıdır. bk. Emîl Yakûb, *el-Me'âcimu'l-luğaviyyetu'l-'Arabiyyetu* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 39.

²⁴ Nakledildiğine göre Ebü'l-Esved ed-Düelî bir gün Hz. Ali'yi ziyaret etmiş, onu dalgın

Arapçadaki lafızların özellikle son harekelerinin yanlış telaffuz edilmesinin yaygınlaştığını fark ederek bu hataları önlemek amacıyla bazı kurallar koymuştur. Sesleri doğru biçimde okumayı sağlamak için, dudak hareketlerine dayalı bir ölçüt sistemi geliştirerek Kur'an'ın doğru okunması adına önemli adımlar atmıştır.²⁵

Ebü'l-Esved ed-Düelî, gözleme dayalı nesnel bir yöntemle ses biliminin temellerini atan ilk kişi olmuştur. Onu, dilci Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791) takip etmiştir. Halîl, ses temelli bir anlayışla *Kitâbü'l-'Ayn* adlı eserini kaleme almış, düşünceleri dil bilimsel çalışmalara kaynaklık etmiş ve sonraki ilim adamlarına ışık tutmuştur. Seslere karşı büyük bir ilgi duyan Halîl, bu eserinde sesin üretimi, çıkış yerleri ve niteliklerine dair kuramsal bir temel oluşturmuştur. Ayrıca *Kitâbü'n-Nağam fi'l-mûsîkâ* ve *Kitâbü'l-Îkâ'* gibi eserleri de bu çizgide kaleme alınmıştır.²⁶

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, seslere yönelik düşünsel derinliği, işitsel sezgisi ve bilimsel yaklaşımı sayesinde Arap şiirindeki vezin sistemini kurmuştur. Ayrıca hareke, şedde, sükûn, hemzetü'l-kat' ve hemzetü'l-vasl gibi birçok ses işaretini ortaya koymuştur. Sesi sadece yalıtılmış bir biçimde değil, Arap dili içindeki işleviyle birlikte ele almış, bunu da bilimsel bir titizlikle yapmıştır. Arap harflerini sınıflandırmış ve Arapçadaki harf sayısını yirmi dokuz olarak belirlemiştir. Bu harflerden yirmi beşinin "sahîh" (sağlam, asli) harfler, dördünün ise "cevf" (boğum, iç boşluğu) harfleri olduğunu belirtmiştir. Bu dört harf: Elif-i leyyine (yumuşak elif), vav, yâ ve hemzedir.²⁷ 2/8. asırda Halîl b.

ve derin düşüncelere dalmış bir şekilde bulmuştur. Sebebini sorduğunu Hz. Ali kendisine Basra'da Kur'an-ı Kerim'in okunuşu sırasında dil hatalarına şahit olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı Arap dilinin esaslarını ihtiva eden bir eser yazmak istediğini dile getirmiştir. Bunun üzerine Ebü'l-Esved ed-Düelî şöyle demiştir: "Eğer bunu yaparsan bizi diriltmiş olursun ve bu dil de içimizde yaşamaya devam eder." Bu olaydan üç gün sonra tekrar Hz. Ali'yi ziyaret eden Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye Hz. Ali, Arap dilinin esasları ile ilgili bir sayfa vermiş ve ona şöyle demiştir: "Bu sayfayı takip et ve aklına gelenleri de ekle. Bil ki ey Ebe'l-Esved, varlıklar üçtür: Açık olanlar, gizli olanlar ve ne açık ne de gizli olanlar. Âlimler ise esasen açık ve gizli olmayan bu türü bilme hususunda birbirlerinden ayrılırlar, üstünlükleri burada ortaya çıkar." Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-Aḥbârü'l-mervîyye fî sebebî vâz'î'l-'Arabiyye*, thk. 'Abdu'l-Hekîm el-Enîs (Abu Dabi: Dâiretü's-Şuûnî'l-İslamiyye ve'l-'Amelî'l-Hayriyye, 2011), 34-35.

²⁵ Mûmine Necât, "Cühûdu 'ulemâi'l-asvâti'l-'Arabi'l-muhdesîn -Ramazân 'Abdu't-tevvâb nemûzecen-", *Mecelletu Dirâsât ve Ehbâs* 17/1, (2025), 147.

²⁶ Necât, "Cühûdu 'ulemâi'l-asvâti'l-'Arabi'l-muhdesîn -Ramazân 'Abdu't-tevvâb nemûzecen-", 147.

²⁷ Necât, "Cühûdu 'ulemâi'l-asvâti'l-'Arabi'l-muhdesîn -Ramazân 'Abdu't-tevvâb nemûzecen-", 148.

Ahmed'in yaptığı ses bilimi araştırmaları, bugün bile geçerliliğini korumakta ve fonetik çalışanlara ilham kaynağı olmaktadır.²⁸

Halîl b. Ahmed'in ardından onun öğrencisi olan Sîbeveyhi (öl. 180/796) gelir. Sîbeveyhi'nin eseri, hocası Halîl'in ilmî mirasını kuşatan bir yapıdadır ve onun çalışmasından daha kapsamlı bir ses bilgisi incelemesi içerir. Bu incelemeler, ele alınan konuların çeşitliliğiyle dikkat çeker. Sîbeveyhi, sesleri çıkış yerlerine ve telaffuz biçimlerine göre sınıflandırmıştır. Sert (شديدة) ve yumuşak (رخوة) seslerden bahsetmiş, Arapçada yirmi dokuz harf bulunduğunu ifade etmiştir.²⁹ Onun yöntemi, varsayımlardan ve yorumlardan uzak, tamamen kişisel gözleme dayanan nesnel bir betimleme yöntemidir. Nitekim günümüz ses bilimi çalışmaları da hassas cihazlar ve bilgisayar teknolojisine ek olarak hâlâ kişisel deneyim ve gözlemi temel almaktadır.³⁰

Sîbeveyhi genel ses bilimi alanında yaptığı çalışmalar nedeniyle Batılılar tarafından takdir edilmiş, fonetik ilmine katkılarından dolayı Doğulu ve Batılı araştırmacılar tarafından Arapların en büyük övünç kaynaklarından birisi olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte, ses bilimi konuları ilk zamanlarda sarf, nahiv, aruz ve belâgat gibi lisani ilimler ve tıp, hikmet, felsefe, musiki, kıraat ve tecvid gibi ilimlerle karışık bir halde işlenmiştir.³¹ Kısaca o dönem bu sahalarda yazılan kitapların hiçbirinin ses bilimi araştırmalarından uzak kalmadığı söylenebilir.

Ses bilimi henüz müstakil bir ilim haline gelmeden diğer ilimler ile ilgili eserlerde dağınık halde ele alınmıştır. Fârâbî de (öl. 339/950) eserlerinde ses bilimi ile ilgili hususları ele almıştır. Örneğin *İhşâ'ü'l-'ulûm* adlı eserinde ses bilimi ile ilgili şu hususa değinmiştir: "Ses bilimi, ilk olarak sözlük (alfabe) harflerinin sayısını, her birinin ses organlarının neresinden çıktığını, hangilerinin sessiz harflerden olduğunu... ele alır."³²

Arapça ses bilim konularını müstakil bir eserde ele alıp onu diğer ilimlerden bağımsız bir şekilde değerlendiren ilk ses bilimci İbn Cinnî'dir (öl. 392/1001). İbn Cinnî, ses bilim konularını *Sırru şinâ'ati'l-i-râb* adlı eserinde ayrı bir bölüm olarak ele almış ve bu alanı bağımsız bir bilim dalı olarak görmüştür. Bu eserinde ilk

²⁸ Sarıkaya, "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu", 119.

²⁹ Ebû Bişr 'Amr bin Osmân bin Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. 'Abdü'sselâm Hârûn (Riyad: Dâru'r-Rifâ', 1986), 4/433.

³⁰ Necât, "Cühûdu 'ulemâi'l-asvâtî'l-'Arabi'l-muhdesîn -Ramazân 'Abdu't-tevvâb nemûzecen-", 148.

³¹ Sarıkaya, "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu", 120.

³² 'Abdusselâm el-Museddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî fi'l-hadârati'l-'Arabiyye* (Tunis: Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1986), 254.

defa “علم الأصوات” (ses bilimi) terimini kullanmış; Arap harflerini, çıkış yerlerini, niteliklerini, seslerdeki değişimlerle ortaya çıkan i'lâl, ibdâl ve idgâm gibi olguları ayrıntılı şekilde incelemiştir. Ayrıca ses ile hareke arasındaki farkı açıklamış, insanın konuşma organlarını, bu organların yapısını ve işlevlerini ele alarak konuşma sürecini bilimsel bir bakış açısıyla analiz etmiştir. Onun *Sırru şinâ'ati'l-i'râb* adlı eseri incelendiğinde; Arap harflerinin sayısını, mahreçlerini,³³ (on dokuz farklı) sıfatlarını, i'lâl, ibdâl, idgâm, nakil ve hazf gibi durumlarını, harf ve hareke arasındaki farkı, harflerden güzel ve çirkin olanları, harflerin birbirine bitişmesi ve uyumsuzluğu gibi daha pek çok konuyu ele almıştır. Bundan dolayı İbn Cinnî fonetiğin öncüsü kabul edilmiştir.³⁴

İbn Cinnî bugün "fonem" (phoneme) olarak adlandırılan ayırt edici dilsel ses birimlerini fark etmiş, bu alandaki öncü yaklaşımıyla modern dilcilerin ses bilgisi kitaplarında onun görüşleriyle karşılaştırmalı bölümler ayırmalarına vesile olmuştur.³⁵

Klasik dönem Arap dil bilimcilerden bir diğeri olan es-Sekkâkî (öl. 626/1229), Arap dil bilimine dair görüşlerini ele aldığı *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinde Arapça seslerin fonolojisine yer vermiştir. Eserinde sarf ilmine giriş kısmında Arapça harflerin sayısı, mahreçleri, sıfatları gibi birçok açıdan bu sesleri belirlemeye çalışmıştır.³⁶

Arap bilginler içinde fonetikle ilgili en geniş çalışmayı bir tabip ve aynı zamanda bir filozof olan İbn Sînâ (öl. 428/1036) yapmıştır. 3-4/9-10. asırlarda Yunan tıbbına ait kitapların Arapçaya çevrilmesinden sonra bu kitapları okuyan İbn Sînâ, kendi kişisel birikimlerini de ekleyerek seslerin oluş nedenlerini ele aldığı *Esbâbü'l-hudûsi'l-hurûf* adlı bir risale yazmıştır.³⁷ Çağdaş bir dil bilimci gibi

³³ Ebû'l-Feth Osmân bin Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, thk. Hassân Hendâvî (Riyad: Dâru'l-Kalem, 1993), 1/46.

³⁴ Sarıkaya, “Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu”, 123.

³⁵ Necât, “Cühûdu 'ulemâi'l-asvâti'l-'Arabi'l-muhdesîn -Ramazân 'Abdu't-tevvâb nemûzecen-”, 148.

³⁶ bk. Ebû Yakûb Yusuf bin Ebî Bekr bin Muhammed bin Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 2/11-20.

³⁷ İbn Sînâ'nın bu risalesi, fonetiğin tüm konularını ihtiva eden bir eser değildir. Eser, altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla: Sesin oluşum sebebi, harflerin oluşum sebebi, gırtlak ve dilin anatomisi, Arap harflerinin ayrı ayrı oluşum sebebi, Arap dilinde olmayan benzer harflerin oluşum sebepleri ve bu harflerin telaffuz organlarından olmayan hangi hareketlerle oluştuğuna dair bölüm. Eser için bk. Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh İbn Sînâ, *Esbâbü'l-hudûsi'l-hurûf*, thk. Muhammed Hassân et-Tayyân-Yahyâ Mîr 'Alem (Dimaşk: Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1403/1983), 53-97. Ayrıca risalenin 1978 yılı Mektebetü'l-Külliyât el-Ezheriyye yayınevi baskısı N. Nihal İnce tarafından “Harflerin Oluşum Sebepleri” başlığıyla makale şeklinde

söyleyiş sırasında seslerin oluşumu, çıkış yerleri, biçimleri, hece, vurgu, ton ve seslerin bitişerek sözcük öbekleri oluşturmaları konularını ele almıştır.³⁸

Dikkat edilmesi gereken bir husus şudur ki klasik dönemde Arap dilcilerinin ses bilgisi çalışmaları başlı başına bir bilimsel alan olarak görülmemiştir. Bu çalışmalar daha çok nahiv ve diğer dilsel olguları açıklamak amacıyla yapılmıştır. Yani ses bilimi, nahiv ilminin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Buna rağmen bu çalışmalar, modern Arap ses bilimcileri için sağlam bir zemin oluşturmuş, klasik eserler modern çalışmalara kaynaklık etmiştir. Örneğin İbn Cinnî'nin yaklaşık bin yıl önce ortaya koyduğu görüşler, günümüz ses bilimcilerine ışık olmuştur.³⁹

Özetle klasik dönemde Araplarda ses bilim araştırmaları Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye kadar dayandırılrsa da sistematik olarak ilk kez Halîl b. Ahmed ile başlamış oldu. Bu anlamda Halîl b. Ahmed'i Arap ses biliminin üstadı ve öncüsü olarak görmek yanlış olmaz.⁴⁰ Ses bilim Sîbeveyhi tarafından geliştirildi ve İbn Cinnî tarafından sistemleştirilerek bir ilim dalı haline getirildi. Ancak daha sonra gelenler onların sözlerini benzer ifadelerle tekrarlamaktan öteye geçememişlerdir. Yazılan eserlerin çokluğuna rağmen fonetiğe katkıları çok sınırlı olmuştur. Arap âlimlerinin fonetik çalışmalarını, ses bilimin alt bölümlerini de göz önünde bulundurarak kesin çizgilerle birbirinden ayırmak ve sınıflandırmak mümkün değildir. Çünkü bütün eserlerde sesle ilgili bilgiler sınıflandırmaya tabi tutulmadan sarf ve nahiv ilimleri içinde değerlendirilmiştir. Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi genel ses bilimin, el-Kindî (öl. 252/866) fonolojinin, İbn Sînâ, fizyolojik, akustik ve deneysel fonetiğin, İbn Cinnî söyleyiş ve dinleyiş fonetiğinin kurucusu ve önde gelen temsilcileridir.⁴¹

Modern dönemde Arap araştırmacılar ses bilimiyle ilgili birçok çalışma ve araştırma yapmış, bu süreçte Batı'da bu alanda ulaşılan gelişmelerden de faydalanmışlardır. Ancak bunu yaparken eski âlimlerin ses bilimi konusundaki katkılarını da göz ardı etmemişlerdir. Modern araştırmacılar, ses bilimine dair Batı dillerinden gelen terimleri Arapçaya çevirerek Arapça ses bilimi çalışmalarını daha açık ve anlaşılır bir hâle getirmişlerdir. Bu çerçevede modern dönemdeki araştırmacılar ses bilimi alanına önemli katkılar sunmuşlardır. Bu katkılar, seslerin çıkış yerlerini ve niteliklerini belirlemeleri, ses bilimine ait terimleri tanımlamaları gibi çeşitli alanlarda olmuştur. Modern dönem

Türkçeye çevrilmiştir.

³⁸ Sarıkaya, "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu", 126.

³⁹ Necât, "Cühûdu 'ulemâ'l-asvâtî'l-'Arabi'l-muhdesîn -Ramazân 'Abdu't-tevvâb nemûzecen-, 148.

⁴⁰ Ahmet Yüksel, "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği", (ts.), 151.

⁴¹ Sarıkaya, "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu", 131.

araştırmacıları, ses bilime dair kimi konularda eski Arap dil âlimleri ile aynı görüşte olsa da genel olarak özellikle de yöntem bakımından onlardan ayrılmışlardır.⁴²

3. Dil Bilim Çalışmaları İçerisinde Fonetik ve Fonoloji Kavramlarının Yeri

Burada dil biliminin içerisinde ses bilimin özellikle de fonetik ve fonoloji kavramlarının yerine değinmek faydalı olacaktır. Mısırlı dil bilimci Kemâl Bîşr'in ele aldığı bu konu, onun eserinden referansla özetlenecektir. Mevzu bahis konuyla ilgili olarak farklı dönemlerde yapılan geniş kapsamlı ses bilim çalışmalarından dört ana eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu eğilimler şu şekildedir:

Birinci görüş: Fonetik (phonetics), dil bilimden (linguistics) bağımsız, müstakil bir alan olarak kabul edilir. Dolayısıyla fonetik, dil bilimin bir parçası olarak görülmez. Ancak her iki alan birbirine bağlıdır ve dil bilim zaman zaman fonetikten yardım alır. Buna karşılık, fonoloji (phonology) ve onunla eşdeğer görülen fonem bilimi (phonemics), dil bilimin bir alt dalıdır ve esas inceleme alanlarından biri olarak kabul edilir. Bu eğilimi benimseyen iki grup vardır:

A. Konuşulan dil (speech) ile dil (language) arasında net bir ayrım yapan araştırmacılar. İlginç bir şekilde bu ayrımı ilk ortaya atan Ferdinand de Saussure, fonetiği dil bilim dışı bir alan olarak kabul etmemiştir.

B. Fonetğin dil bilimden ayrı tutulması gerektiğini savunanlar. Bunun temel nedeni, fonetiğin çalışma alanı olan “konuşma”nın (speech), dil bilimin doğrudan konusu olmaması gerektiği düşüncesidir. Bu görüşe göre fonetik, yalnızca fiziksel ve fizyolojik süreçlerle ilgilenirken fonoloji dilin işleyişini anlamaya yönelik bir bilim dalıdır. Hatta fonetiği dil bilimin dışında fizik ve fizyoloji gibi bilimlerin bir dalı ve ayrılmaz bir parçası olarak görmüşlerdir.⁴³

İkinci görüş: Ferdinand de Saussure, konuşma (speech) ile dil (language) arasındaki ayrımı ortaya atan kişi olmasına rağmen fonetik (phonetics) ve fonoloji (phonology) ile ilgili önceki görüşten farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Fonetik, Saussure'e göre dil bilimin ayrılmaz bir parçasıdır. Buna karşılık fonolojiyi daha ikincil bir araştırma alanı olarak görmüş ve onu konuşma ile ilişkilendirmiş ancak dille doğrudan bağlantılı olmadığını savunmuştur.⁴⁴ Ancak Saussure fonolojik tartışmaları sırasında dil ile ilgili birçok konuyu da ele almıştır. Bu nedenle sonraki dil bilimciler onun görüşlerini değerlendirirken bu

⁴² Modern dönem Arap dil bilimciler özellikle Arapça seslerin sıfatları ve tasnifatı konusunda klasik dönem dil bilimcilerden farklı düşünmüşlerdir. Örnek bir dil bilimci olarak Kemâl Bîşr için bk. Çavuş, *Kemâl Bîşr Hayatı Eserleri ve Ses Bilime Dair Görüşleri*, 82-110.

⁴³ Bîşr, *İlmü'l-asvât*, 106.

⁴⁴ Bîşr, *İlmü'l-asvât*, 107.

dil bilimcilerden bazıları fonolojiye dair görüşlerinin aslında dile de temas ettiğini düşünmüştür.⁴⁵

Üçüncü görüş: Bu görüşe göre fonetik, dil bilimin bir dalıdır ancak ikincil veya dolaylı (peripheral) bir alan olarak kabul edilir. Buna karşılık fonoloji dil bilimin merkezi ve temel bir dalıdır. Amerikalı dil bilimci Charles Hockett bu görüşü savunanlar arasındadır. Ayrıca günümüzde birçok dil bilimci de bu görüşe yatkındır. Özellikle İngiliz dil bilimci J. R. Firth'ün öğrencileri arasında bu yaklaşımda olanlar vardır.

Dördüncü görüş: Bu görüşe göre fonetik, fonoloji ve fonem bilimi (phonemics) dil bilimin ayrılmaz parçalarıdır ve bunlardan biri diğerinden daha önemli ya da dil bilime daha bağlı değildir. İngiliz dil bilimci J. R. Firth ve öğrencileri bu görüşü savunmuştur. Amerikalı dil bilimciler de genellikle bu yaklaşıma bağlı kalmış, fonolojiye karşılık olarak “fonem bilimi” (phonemics) terimini kullanmışlardır. Bu görüşü destekleyenler arasında Leonard Bloomfield da sayılabilir. Bloomfield'in yaklaşımı, dil bilimi iki ana dala ayırmayı öngörür. İlki ses bilgisidir. Fonetik ve fonolojiyi kapsar, dilin ses yönünü inceler. İkincisi anlam bilgisidir (semantics). Bu kısım ise dilin gramer ve sözlükçülük yönlerini kapsayarak anlam yönüyle ilgilenir. Bloomfield, fonetik ve fonolojiyi dil bilimin temel bileşenlerinden biri olarak görmüş ve bu alanlara büyük önem atfetmiştir.⁴⁶

4. Mısırlı Çağdaş Dil Bilimcilerin Fonetik ve Fonoloji Kavramlarına Bakış Açıları

Dilin ses boyutunun ana unsur olduğu ve dil bilminde büyük önem arz ettiği kanaatine varan son dönem Mısırlı Arap dil bilimciler, Mısır devletinin de desteği ile bu alanda uzmanlaşmak için Batı üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora eğitimi aldılar. Böylece Batı'da daha erken başlayan bu yönelim çok geçmeden Arap dil bilimciler için de başlamış oldu. İlk olarak Batı dillerinden Arapçaya, bu alanda yazılmış eserleri tercüme ile başlayan bu yönelim, Batı üniversitelerine giderek araştırma yaparak devam etti.

Miladi 20. yüzyılın ortalarında başlayan bu araştırmalar iki yönlü gerçekleşmiştir. İlki klasik dönem dil ve tecvid âlimlerinin bu alanda Arapçaya katkılarını ortaya koymak, ikincisi ise bazı müsteşrikler ile Batı üniversitelerinde bu alanda araştırma yapan bazı araştırmacıların eserlerini gerek Arapçaya tercüme etme gerekse üzerine çalışmalar yapmak şeklinde gerçekleşmiştir. Bu amaçla ilk olarak İbrahim Enîs, Temmâm Hassân, Mahmûd es-Se'rân ve Kemâl Muhammed Ali Bişr gibi isimler Avrupa'da eğitim almaya başladı. Çalışmanın

⁴⁵ Ferdinand de Saussure, *İlmu'l-Lugati'l-'Âm*, çev. Yûil Yusuf 'Azîz (Bağdat: Dâru Afâk 'Arabiyye, 1985), 33,40,50-51.

⁴⁶ Bişr, *İlmu'l-asvât*, 108.

bu bölümünde isimleri zikredilen bu dil bilimcilerin fonetik ve fonoloji kavramlarını açıklama ve kullanma yöntemleri ele alınacaktır. İncelenen dönemde Mısır'dan Batı üniversitelerine giderek dil bilim alanında yüksek lisans ve doktora eğitimi almış başka dil bilimciler de vardır. Ahmed Muhtar 'Ömer, Ramazân 'Abduttevvâb, 'Abdurrahmân Eyyûb gibi dil bilimciler bunlardandır. Ancak bu dil bilimcilerin seçilmesinin sebebi onların fonetik ve fonoloji kavramları hakkında daha net açıklamalar yapmış olmalarıdır.

4.1. İbrâhîm Enîs (1906-1978)

İbrâhîm Enîs, 1933 yılında Mısır'dan İngiltere'ye gitmiş, burada yüksek lisans ve doktorasını tamamlayıp Mısır'a dönmüştür. Enîs, ses bilim alanında Batı üniversitelerinde araştırma yapan ve bunları Arapçaya aktaran ilk dil bilimcilerden biridir. Mısır'a döndükten sonra Kahire Üniversitesi'nde ders vermeden önce İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde iki yıl çalışmıştır. Burada dil bilimle ses bilim araştırmalarının -dilsel seslerin derecelendirmesi ve karşılaştırmasının- modern yöntemlerle yapılacağı ses bilim laboratuvarı kurmuştur.⁴⁷

Enîs, ses bilim alanında Arapçaya dair modern tarzda eser veren ilk Mısırlı dil bilimcidir. Enîs, *el-Eşvâtü'l-luğaviyye* adlı eserinin başında bu eserinin ilgili alanda ülkesinde yazılmış ilk eser olduğunu ve ses bilim alanında kusursuz bir eser iddiasında olmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber bu alanda özellikle de Mısır'da yapılacak çalışmalar için öncü, mütevazı bir eser olarak tüm üniversite öğrencilerinin ve araştırmacıların faydalanmasını umduğu bir çalışma olarak nitelendirmiştir.⁴⁸

İbrâhîm Enîs, Arap diline dair ses bilimsel görüşlerini ele aldığı *el-Eşvâtü'l-luğaviyye* adlı eserinin mukaddimesinde fonetik ve fonoloji kavramlarına dair şunları aktarır. "Bu kitapta yer alan konular ülkemiz için yeni görünebilir. Fakat mevzu bahis konu Avrupa ülkelerinde kökleşmiş ve meyvelerini vermiş bir araştırma konusudur. Bazı dil bilimciler, bu eserin konusunu "fonetik" (phonetics) kavramı ile açıklamaktadır. Ancak daha isabetli olan buna "fonoloji" (phonology) demektir. Çünkü fonetik, herhangi bir dille sınırlandırmaksızın deneylere dayanarak insan seslerini tahlil edip incelemekte ve bu sesleri bilimsel açıdan dildeki etkilerini ele almaktadır. Bundan dolayı fonetik uluslararasıdır. Bu anlamda fonetiksiz çalışmalar için uluslararası bir heyet kurulmuş olup bize her gün bilinmeyen insan seslerini sunmaktadır. Öte yandan fonoloji ise dil seslerinin, kelamın gramerinin (nahiv ve sarf) oluşmasındaki her türlü etkisiyle ilgilenir. Bundan dolayı fonoloji kelimelerin oluşmasına ve terkiplerinin güzelleşmesine hizmet eden anlamında 'ilmü'l-'asvât (علم الأصوات) şeklinde

⁴⁷ Bilici, *İbrahim Enis Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 22.

⁴⁸ İbrâhîm Enîs, *el-Eşvâtü'l-luğaviyye* (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısıriyye, 1975), 4.

isimlendirilebilir. Bununla beraber bu iki kavram ortak bir alan ile ilgilenen ve aynı alanda tek noktada beraberce kullanılan iki kavramdır. Sınırları benzerdir. Bundan dolayı aralarını açarak net sınırlar belirlemek zordur.”⁴⁹

İbrâhîm Enîs’in açıklamasından anlaşılanları şöyle özetlemek mümkündür: Fonetik ve fonolojinin ortak konusu vardır, o da sestir. Enîs, her ne kadar iki kavrama ait farklı tanımlamalar yapsa da temelde bunların ortak bir alanla ilgili kullanıldıklarını ifade etmiştir. Hatta onun açıklamalarından iki kavramın bir noktada eş anlamlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Enîs, bunların ötesinde ayrıntılı ve net bir izahata yer vermemiştir. Ayrıca bu çalışmada yer verilen dil bilimciler arasında, fonoloji kavramının karşılığı olarak (علم الأصوات) “ses bilimi” ifadesini kullanan tek dil bilimcidir.

4.2. Temmâm Hassân (1918-2011)

Temmâm Hassân 1946 yılında dil bilim alanında yüksek lisans ve doktora yapmak üzere Londra’ya gitmiştir. Temmâm Hassân 1952 yılında Mısır’a döndükten sonra Kahire Üniversitesi’nde ders vermeye başlamıştır. Hassân, yüksek lisans ve doktorasını ses bilim alanında yapmıştır. Özellikle doktora konusu olan Yemen’in Aden bölgesi lehçesinin özelliklerini incelerken altı ay kadar Aden şehrinde kalıp bu sürede o bölgelerdeki bedevilerle temas kurup dil malzemesi toplamış ve bu lehçe ile ilgili dil özelliklerini ortaya koymuştur.⁵⁰ Hassân, modern ses bilim eğitimi klasik bir yöntemle mezcetmiştir.

Hassân, *el-Luğatü’l-‘Arabiyye: Ma’nâhâ ve mebnâhâ* adlı eserinde fonetik ve fonoloji kavramları hakkında şunları aktarır: Bir dilin ses organlarını veya ses sistemini, fonoloji (علم الصوتيات) bilimi ele alır. Bunları ele alırken şu verileri esas alır;

A) Öncelikle fonetik (علم الأصوات) biliminin verilerini kullanır. Fonetik biliminin verileri, konuşma esnasında ses organlarının doğal hareketleri (pozisyonları) ile bu hareketlere eşlik eden işitsel etkilerin tanımlanmasından ibarettir. Bu tanımlama ise gözlemcinin kişisel gözlemi veya dış gözlemine dayanır. Bu gözlemler, dil bilimsel ses laboratuvarlarında kullanılan yapay damak, kimograf, osilograf, elektrostatik grafikler ve sabit veya hareketli röntgen görüntüleme teknikleri gibi bazı mekanik araçlarla desteklenebilir. Araştırmacı, üzerine çalıştığı sesleri kaydetmek için ses bantları ve plaklardan yararlanırken, bu verileri görsel olarak kaydetmek için Uluslararası Fonetik Alfabe (International Phonetic Alphabet) sistemini kullanır. Doğal hareketler

⁴⁹ Enîs, *el-Eşvâtü’l-luğaviyye*, 3.

⁵⁰ Selim Tekin, *Temmâm Hassan ve Arap dilbilim çalışmalarındaki yeri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 25.

(pozisyonlar) her zaman konuşma organlarına atıf yapılarak tanımlanırken, işitsel etkiler ise kulakla ilişkili olarak değerlendirilir. Böylece konuşan (mütekellim) ve dinleyici tanımlanan hareketin iki temel tarafını oluşturur ve bu hareketin kendisi konuşma (الكلام) eylemidir. Bu konuşma eylemi, yalnızca belirli geleneksel kurallar çerçevesinde gerçekleşebilir. Bu kurallar bütünü ise dil (اللغة) olarak isimlendirilir.

2) İkinci olarak sesler arasındaki farklılıkları kullanır. Sesler arasında doğal (organik) benzerliklere dayanan pozitif ilişkiler ile karşıt değer farklılıklarına dayanan ayrımlar olmak üzere iki tür ilişki bulunur. Bu ayrımlar, herhangi iki sesin en az bir yönüyle diğerinden ayrılmasını sağlar. Bazen birden fazla yönüyle de farklılık gösterebilirler. Örneğin (ب) /b/ ve (م) /m/ sesleri dudak sesi (labial) ve ötümlü (sonor) olmaları açısından organik bir benzerlik gösterir. Ancak burunsallık ve patlayıcılık (şiddetli ya da yumuşak olma durumu) açısından farklılık gösterirler. /b/ (ب) patlayıcı ve ağızdan çıkan bir sestir. /m/ (م) ise burundan çıkan bir sestir. Eski dönem dil bilimcilerinden Kûfeliler, bu tür ses karşıtlıklarının anlamı açıklamadaki önemini fark etmiş ve bunu karşıtlık (الخلاف) olarak adlandırmışlardır. Daha önce işaret edildiği üzere İslam hukukçuları da bir hükmün zıddını ifade etme anlamında karşıt kavramı (مفهوم المخالفة) ifadesini kullanmışlardır.

Sonuç olarak fonetik biliminin verileri, sesler arasındaki ilişkiler ve karşıt değerler bir dilin ses sistemini oluşturan temel unsurlardır. Fonoloji bilimi (علم الصوتيات), bu unsurları analiz ederek ve kullanarak dil sisteminin ses yapısını ortaya çıkarmaya çalışır.⁵¹

Temmmâm Hassân'ın fonetik ve fonoloji ayrımı Enîs'e göre daha nettir. Hassân, fonetiği el-asvât (الأصوات) yerine, fonoloji kavramını ise belli bir dilde sesin oluşması (التشكيل الصوتي) yerine kullanmıştır. Enîs ise Hassân'ın aksine el-asvât (الأصوات) ifadesini fonetiğin değil fonolojinin yerine kullanmıştır.

Hassân'ın fonetik ve fonoloji ayrımı dil (اللغة) ve konuşma (الكلام) kavramları arasında yaptığı ayrıma benzer: "Konuşma bir eylemdir ve dil bu eylemin sınırlarıdır. Konuşma bir davranıştır ve dil bu davranışın ölçütleridir. Konuşma

⁵¹ Temmmâm Hassân, *el-Luġatü'l-'Arabîyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ* (Rabat: Dâru's-Sekâfe, 1994), 35-36.

bir faaliyettir ve dil bu faaliyetin kurallarıdır. Konuşma bir harekettir ve dil bu hareketin düzenidir. Konuşma, işitme duyusuyla (sözlü olarak) hissedilir ve görme yoluyla yazılırken dil ise, konuşma üzerinde düşünerek (tefekkür yoluyla) anlaşılır. Konuşma zaman zaman bireysel bir eylem olabilir; dil ise ancak toplumsal olur. Öte yandan konuşma, ancak anlamdan tamamen kopuk, salt sessel bir eylem olarak kabul edildiğinde, dilden ayrı olarak incelenir.”⁵² Netice itibari ile ses -fonetik kavramının konusu olması bakımından- bir madde ise onun işlenmesi ve değer bulması fonoloji bilimi ile mümkün olur.

Öte yandan Hassân'ın bu ayrımındaki amacı iki kavramdan herhangi birini daha değerli görmek değildir. Bu durum, Hassân'ın şu ifadelerinden anlaşılır: “Fonetik, sesin nasıl oluştuğunu ve bu seslerin sahip olduğu sıfatları ele alması bakımından bu seslerin belli bir dildeki kullanımını konu edinen fonoloji ilmine giriş mahiyetindedir.”⁵³

4.3. Mahmûd es-Se'rân (1922-1963)

Tam adıyla Mahmûd Hasan 'Atiyye es-Se'rân 1943 yılında İskenderiye Üniversitesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitede yüksek lisansını edebiyat bölümünde yaptı. Ardından doktora için İngiltere'ye giden es-Se'rân 1951 yılında doktorasını tamamlayıp Mısır'a döndü.

es-Se'rân'ın dil bilim ve ses bilim ile ilgili kaleme aldığı eserinde⁵⁴ fonetik ve fonoloji kavramı ile ilgili doğrudan bir tanımlama yapmamıştır. Fakat onun şu ifadelerinden anlaşılan onun fonetik ve fonolojiden farklı şeyler anlamadığıdır. “Seslerin ve kelimelerin işlevsel tahlili, zorunlu olarak, seslerin ve konuşmanın fiziksel ve fizyolojik analizini tamamlayıcı niteliktedir; ancak bu, birinin diğerinin yerini alabileceği anlamına gelmez.”⁵⁵

Bu iki alanın birbirine bağlı olduğu ve birinin diğerine tercih edilmesinin zor olduğunu vurgulayarak şöyle demiştir: “Bu iki çalışma türü birbirine dayanır ve birbirini tamamlar. Bunlardan hangisinin diğerinden üstün olduğunu belirlemeye çalışmak beyhude bir çabadır. Bu nedenle, her iki incelemenin de bir araya getirilmesi ve geleneksel genel adlandırma altında dil bilimsel fonetik (علم الأصوات اللغوية) adıyla ele alınması daha uygun olacaktır.”⁵⁶

⁵² Bader Sened Semîhiyyîn, *Cühûdü Kemâl Bîşr fî'd-dersi'l-lügaviyyi'l-hadîs* (Ürdün: Câmi'atü Mu'te, Yüksek Lisans Tezi, 2012),11.

⁵³ Temmâm Hassân, *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vaşfiyye* (Kahire: 'Alemü'l-Kütüb, 2000), 115.

⁵⁴ Mahmûd Se'rân, *'İlmu'l-lüga: mükaddime lil-kârii'l-'Arabî* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997).

⁵⁵ Semîhiyyîn, *Cühûdü Kemâl Bîşr fî'd-dersi'l-lügaviyyi'l-hadîs*, 18.

⁵⁶ Semîhiyyîn, *Cühûdü Kemâl Bîşr fî'd-dersi'l-lügaviyyi'l-hadîs*, 19.

es-Se'rân'ın zikredilen eserinde fonetik ve fonolojiye dair ifadeleri dağınık ve dolaylıdır. Se'rân, doğrudan bu kavramları tanımlamak yerine onları ifade ettikleri alan bakımından kullanma yoluna gitmiştir. Buradan da onun bu iki kavramı birbirinden kesin biçimde ayırmanın imkânsız olduğunu düşündüğü sonucu çıkarılabilir. Başka bir ifadeyle ona göre fonetik ve fonoloji büyük oranda eş anlamlıdır.

4.4. Kemâl Bîşr (1921-2015)

Lisans eğitimini Dâru'l-'Ulûm Fakültesi'nde tamamlayan Kemâl Muhammed Ali Bîşr, Dâru'l-'Ulûm'un fakülte olmasından sonra buradan mezun olan ilk öğrencilerden biridir. Mezuniyetinden sonra 1949 yılında eğitim için İngiltere'ye gitmiştir. Burada çağdaşı Enîs, Hassân gibi isimlerin de ders aldığı Londra Dil Ekolünün kurucusu dil bilimci John Rupert Firth'den dersler almıştır.⁵⁷ Doktorasını tamamladıktan sonra 1956 yılında Mısır'a dönmüştür. Bîşr, özellikle ses bilimi alanında çağdaşlarının önünde bir dil bilimcidir. 1969 yılında yayımladığı *el-Esvâtü'l-'Arabîyye* adlı eseri modern dil araştırmaları bağlamında Arap dili fonetiğine dair yazılmış ilk eserlerdendir. Yayımladığı bu eserinden sonra Bîşr'in fikirleri gelişmiştir. Bu kitabı temel alacak konuları daha kapsamlı ele alıp daha güzel açıklayacak bir eser yazma ihtiyacı doğmuştur. 2000 yılında *'İlmu'l-asvât* adlı eserini yayımlamıştır. Bîşr'in bu eseri, son dönem Arap dil araştırmacılarının çoğunluğuna göre Arapça ses bilimi alanında yazılmış en kapsamlı eserdir.⁵⁸ 600 sayfayı aşkın bu eser, Arap dili ses bilimi için küçük bir ansiklopedi mahiyetindedir.

Bîşr eserinin giriş kısmında fonetik ve fonoloji kavramları hakkında şunları dile getirmiştir: Fonetik (الفوناتيک) ve fonoloji (الفنولوجيا) terimlerinin ortaya çıkması ve ses bilimi çalışmalarında yan yana sıkça kullanılması, araştırmacıların bu iki kavramın anlamı ve birbirleriyle ilişkisi konusunda farklı tutumlar benimsemelerine yol açmıştır.

Bazı araştırmacılar, phonetics (fonetik) teriminin herhangi bir dildeki seslerin tamamen fiziksel yönünü inceleyen bir alan olduğunu savunmuşlardır. Hatta bazıları bu tür bir çalışmanın dil bilim yerine fizik bilimi çerçevesinde ele alınmasının daha uygun olacağını ileri sürmüştür.⁵⁹

Diğer bir görüşe göre ise fonetik, konuşma seslerini inceleyen bir alandır. Fonoloji ise belli bir dilin seslerini konu alır. Bu ikinci görüş, konuşma (parole)

⁵⁷ Çavuş, *Kemâl Bîşr Hayatı Eserleri ve Ses Bilime Dair Görüşleri*, 28.

⁵⁸ Çavuş, *Kemâl Bîşr Hayatı Eserleri ve Ses Bilime Dair Görüşleri*, 67.

⁵⁹ Bîşr, *'İlmu'l-asvât*, 7.

ile dil (langue) arasında ayrım yapan Ferdinand de Saussure'ün yaklaşımını benimseyenler tarafından savunulmuştur.⁶⁰

Başka bir araştırmacı grubu ise fonetik ile fonoloji arasındaki ayrımı metodolojik bir temele dayandırmıştır. Onlara göre fonetik, betimleyici (tasvirî) çalışmalara ayrılmıştır. Fonoloji ise tarihsel ses çalışmalarıyla ilgilenir.⁶¹ Ancak en yaygın ve Bişr'in de benimsediği görüş, bu iki alan arasında farklılıklar bulunduğu ancak her ikisinin de aynı genel alan içinde –yani dil seslerini inceleme alanında– çalıştığı görüşüdür. Bu görüşe göre, fonetik ve fonoloji birbirini tamamlayan alanlardır ve tamamen birbirinden farklı alanlar değildir. Eğer aralarında bir fark varsa bu fark, fonetiğin fonolojiye geçişi sağlayan bir basamak olmasıdır. Bu yaklaşıma göre fonetik, ham veriyi toplar ve analiz eder. Fonoloji ise bu verileri işleyerek genel kurallar ve yasalar çıkarır ve bu kuralları dilin sistematik yapısına yerleştirir.⁶²

Amerikalılar ise bu konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Onlara göre fonetik, dili her yönüyle inceleyen genel bir bilim dalıdır. Fonoloji kavramına karşılık olarak, “fonem” (phoneme) kavramını ortaya atmışlardır. **Fonem**, belirli bir dilde ses diziliminde anlam ayırt edici bir birim olarak kabul edilir. Amerikalı dil bilimciler, bu alanda kapsamlı çalışmalar yaparak “fonem bilimi” (phonemics) adı verilen yeni bir disiplin geliştirmişlerdir.⁶³

Aktarılan bu giriş mahiyetindeki kısımda fonetik ve fonoloji kavramlarının farklı tanımlarına yer veren Bişr, burada herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bişr'in değerlendirmesi “بين الفوناتيک والفنولوجيا”⁶⁴ başlığı altında eserin asıl bölümünde yer alır. Elli sayfayı aşkın bu bölümde Bişr, Avrupa ve Amerika'daki dil okullarının ve dil bilimcilerin görüşlerini ayrı ayrı ele alıp izah etmiştir. Çalışmanın bu kısmından sonra Bişr'in ifade edilen bölümdeki görüşlerine yer verilecektir.

Bişr, bölüme fonetik ve fonoloji kavramlarının ortaya çıkması ile ilgili bir brifing vererek başlar. Daha sonra şu ifadelere yer verir: “Bu kısımda fonetik terimini çevirmek yerine olduğu gibi Arapçalaştırarak (تعريب) kullanmayı tercih ettik. Bu yaklaşım, kavramları daha doğru bir şekilde ifade etme amacını taşımaktadır. Ancak bu iki alanın inceleme sahası, sınırları ve birbirleriyle ilişkisi konusunda araştırmacılar arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu

⁶⁰ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 8.

⁶¹ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 8.

⁶² Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 9.

⁶³ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 10.

⁶⁴ Fonetik ve fonoloji kavramlarına dair.

görüş ayrılıkları, dil bilimcilerin benimsedikleri ilkeler ve ses olaylarına hatta dilin doğasına bakış felsefelerine göre değişiklik göstermektedir.”⁶⁵

Bişr'in (فوناتيک) şeklinde tercüme etmeksizin doğrudan Arapçalaştırdığı kelime İngilizcede kullanılan “phonetics” terimidir. Fransızca olan “la phonetique” terimi değildir.⁶⁶ Ayrıca başlıkta ve bazı bölümlerde (الفنولوجيا) şeklinde tercüme etmeksizin doğrudan Arapçalaştırdığı kelime ise İngilizcede kullanılan “phonology” terimidir. Fransızca olan “phonologie” terimi değildir.⁶⁷

Bişr'in fonetik kavramını tercüme etmeksizin doğrudan Arapçalaştırarak kullanmasının sebebi şudur: Fonetik, fonoloji ile karşılaştırıldığında daha dar bir inceleme alanı için kullanılır. Bu bağlamda fonetik, konuşma seslerini yalnızca fiziksel olarak üretilmiş olaylar (actual speech events) ve belirli bir işitsel etkiye (auditory effect) sahip fenomenler olarak inceler. Ancak bu seslerin dil içindeki anlamlarına veya işlevlerine odaklanmaz. Fonetik, ses malzemesiyle ilgilenirken, fonoloji bu malzemeden kurallar ve sistemler çıkarır. Fonetik, sesleri yalnızca birer gürültü (noise) olarak ele alırken fonoloji bu seslerin dildeki yapısal rollerini inceler. Bu nedenle Bişr, “phonetics” terimini Arapçaya “فونتيك” olarak çevirmeyi uygun görmüştür. Eğer bunu “ses bilimi” (علم الأصوات) olarak tercüme etmiş olsa fonoloji ile farkı belirsizleşebilir ve yanlış anlaşılmalara yol açabilir.⁶⁸

Bişr, bazı Arap dil bilimcilerin fonetik kavramını Arapçaya aktarırken fonetiğin geniş çalışma alanına dayanarak onu “genel ses bilimi” علم الأصوات (العام) olarak çevirmeyi tercih etmelerini isabetsiz bulmuştur. Bişr'e göre bu çeviri, İngilizcedeki “general phonetics” terimine daha uygun düşmektedir. General phonetics kavramı ise genellikle iki ana noktaya vurgu yapmak için

⁶⁵ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 66.

⁶⁶ Burada İngilizce ve Fransızca kelimeler arasında benzerlik olsa da Fransızca “la phonetique” kelimesinin Arapça karşılığı genel olarak (الدراسات الصوتية التاريخية) “tarihsel ses bilim çalışmaları” şeklindedir. Bk. Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 66.

⁶⁷ “فنولوجيا” İngilizcedeki “phonology” kelimesinin Arapçalaştırılmış hâlidir. Ancak bu terimin Fransızca karşılığı olan “phonologie” ile doğrudan bağlantılı olmadığına dikkat edilmelidir. Fransız ses bilim geleneğinde özellikle geleneksel araştırmalarda “phonologie” terimi genellikle betimleyici ses bilim (descriptive phonetics) anlamında kullanılır. Bk. Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 67.

⁶⁸ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 66.

kullanılır. Bu iki alan ise seslerin incelenme kapsamının genişliği, araştırma yöntemlerinin genelliği ve farklı diller için uygulanabilirliğidir.⁶⁹

Bişr'in burada ifade ettiği genel ses bilim (general phonetics) ile fonetik ve fonoloji kavramları arasındaki fark ise şöyledir: Genel ses biliminin iki temel yönü vardır:

A. Ses olaylarını genel düzeyde ele alır. Fonetikğin alanına giren birçok konu, bazı araştırmacılar tarafından fonolojiye dâhil edilebilecek unsurlar içerse de genel ses bilimi, ses bilimsel meseleleri geniş bir çerçevede inceler. Hatta fonetik ve fonolojiyi birbirinden ayıran görüşlere rağmen genel ses bilimi çalışmaları genellikle her iki alanı da kapsayan konular içerir.

B. Dillerden bağımsız bir bakış açısına sahiptir. Genel ses bilimi, araştırmalarını belli bir dile özgü seslerle sınırlamaz. Sesin dil içindeki genel işleyişini ele alır ve bütün dillerde ortak olan ses bilimsel sorunları incelemeye odaklanır.⁷⁰

Bişr'in fonoloji (phonology) kavramı hakkındaki görüşü ise şöyledir: İkinci terim olan phonology (الفنولوجيا) için en uygun çeviri “ses işlev bilimi” علم وظائف (الأصوات) olacaktır. Bu çeviri, fonolojinin sesleri dil içindeki işlevlerine göre inceleyen bir alan olduğu gerçeğine dayanır. Fonoloji, sesleri belirli bir dilin sistemi içinde nasıl işlediği açısından ele alır. Ham ses malzemesini sistematik kurallara dönüştürerek dil içindeki yerini belirler. Dolayısıyla fonoloji iki temel noktaya odaklanır. Bunlardan ilki seslerin dillerdeki işlevlerini incelemektir. İkincisi ise bu sesleri belirli kurallara tabi tutarak sistematik hâle getirmektir. Bu iki yönüyle fonoloji, seslerin yalnızca fiziksel yönüyle ilgilenen fonetikten farklı olarak dil sistemine yaptığı katkılarla ilgilenir.⁷¹

Bişr, döneminde dile getirilen fonetik ve fonolojinin ses bilimi açısından aynı kavram olarak ifade edilmesi görüşüne de yer vermiştir. Bu görüş, Mahmûd es-Se'rân'ın iki kavramı tek başlık altında incelemesi ile örtüşmektedir.⁷² Öte yandan Bişr, fonolojiyi ifade etmek için kullanılan “علم وظائف الأصوات” (ses işlev bilimi) ifadesini de aktarmıştır. Bu çeviri Muhammed Ebu'l-Ferec tarafından *Fıkhü'l-lüga* adlı eserinde önerilmiş ve Bişr tarafından oldukça isabetli bulunmuştur. Bişr'e göre bu çeviri fonolojinin sesleri yalnızca fiziksel yönleriyle

⁶⁹ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 68.

⁷⁰ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 67.

⁷¹ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 67.

⁷² Se'rân, *‘İlmu’l-lüga*, 166.

değil, dil içindeki işlevleriyle de ele aldığı gerçeğini yansıttığı için uygun bir çeviridir.⁷³

Bişr'in değerlendirdiği bir diğer görüş ise “phonology” terimini “علم التشكيل (ses biçimlendirme bilimi) şeklinde çeviren Temmâm Hassân'ın görüşüdür. Bişr'e göre bu çeviri, fonolojinin sesleri dilin yapısal sistemine göre düzenleme ve biçimlendirme işlevine vurgu yapmaktadır. Her iki çeviri de fonolojinin farklı yönlerini vurgulasa da “علم وظائف الأصوات” (ses işlev bilimi) terimi fonolojinin temel amacını daha açık bir şekilde ifade etmektedir.⁷⁴

Bişr'in iki kavram hakkındaki nihai değerlendirmesi şöyledir: “Biz de kendi açımızdan fonetik (phonetics) ve fonolojinin (phonology) aslında yalnızca dil bilimsel araştırmanın iki aşaması veya adımı olduğunu, birbirleriyle bağlantılı ve birbirlerine bağımlı olduklarını belirtiyoruz. Bu iki alanın ayrıştırılması ya da birleştirilmesi, dil bilimin önemli bir konusudur. Ayrıca dilin diğer seviyelerinde yapılan çalışmalara hazırlık niteliğinde temel adımlardır. Bu nedenle ister ayrı ayrı ele alınsınlar ister birlikte değerlendirilsinler, fonetik ve fonoloji, dil bilimin ayrılmaz bir parçasıdır. İkisinin de malzemesi dil sesleridir. İkisinin de kullanım amacı dil seslerini incelemektir. Aralarındaki fark yalnızca araştırma yöntemi ve yaklaşım biçimindedir. Bu yüzden birini diğerinden tamamen bağımsız düşünmek ya da birini diğerinden izole etmek doğru olmaz. Dil bilimde incelenen dil olayları nasıl farklı bileşenlerden (ses bilimsel, morfolojik, sözdizimsel vb.) oluşuyorsa fonetik ve fonoloji de bu bileşenlerden ayrılmaz. Ancak belirli bir düzeyde yapılan dil bilimsel analiz sırasında bu bileşenleri tek tek ele almak mümkündür. Bununla birlikte bu tür kısmi analizler yalnızca belirli bir zaman dilimi ve amaçla sınırlıdır. Gerçek bir pratik değere sahip olmaları ancak bu analizlerin sonuçlarının dil bilimin diğer seviyelerindeki analizlerle birleştirilmesiyle mümkün olur.”⁷⁵

Bişr'e göre eğer fonetik (phonetics) ile fonolojiyi (phonology) birbirinden ayırmak gerekirse bu, yalnızca iki durumda mümkündür:

A. Her birinin yöntemlerini ve genel çalışma çerçevelerini ayrı ayrı açıklamak gerektiği durumda.

B. Aşamalı ses analizlerinde önce fonetik bir analiz yapılır. Ardından fonolojik analiz gelir. Ancak bu tür analizler sınırlı ve geçicidir. Fonetik analiz başlı başına bir amaç değildir. Aksine daha sonraki adımlar için bir hazırlık aşamasıdır. Bunun yanı sıra bir fonetikçi (phonetician) dar kapsamlı bir analiz

⁷³ Bişr, 'İlmü'l-asvât, 68.

⁷⁴ Bişr, 'İlmü'l-asvât, 68.

⁷⁵ Bişr, 'İlmü'l-asvât, 113-114.

yaparken bile fonolojinin etkisinden tamamen bağımsız olamaz. Çünkü zihninde fonolojik fikirler ve izlenimler belirmeye devam eder. Bu durum büyük ölçüde mevcut dilsel deneyimleri ve incelediği dilin seslerine dair zihinsel izlenimlerine dayanır. Fonetik analiz ile fonolojik analiz arasındaki ayrımın en net olduğu tek durum, konuşma organlarının hareketleri ve fizyolojik özelliklerine doğrudan odaklanıldığı çalışmalardır. Özellikle ses laboratuvarlarında yapılan deneylerde, bir sesin fizyolojik ve fiziksel özelliklerini tanımlamak amacıyla yapılan ölçümler bu duruma örnek verilebilir. Ancak bu tür analizler bile sonunda genel ses bilimsel araştırmaya dahil olur ve fonetik ile fonoloji birlikte ele alınarak ses bilimsel incelemenin bütünüleyici halkaları haline gelir. Her durumda fonolojiyi (phonology) –yani seslerin dil içindeki değerleri ve işlevleri açısından incelenmesi– fonetikten (phonetics) tamamen bağımsız bir şekilde düşünmek mümkün değildir. Özellikle uygulamalı analiz ve seslerin gerçekçi incelenmesi aşamalarında, bu iki alan birbiriyle iç içedir. Bu nedenle fonetik ve fonolojiyi birbirinden tamamen bağımsız iki alan olarak görmek doğru değildir. Aksine bunlar aynı bütünün iki farklı yönüdür. Eğer kesin bir bilimsel gereklilik yoksa bu iki alanı genel olarak “ses bilim” (phonetics & phonology) adı altında ele almak mümkündür. Eğer araştırma yalnızca bir yöne odaklanıyorsa o zaman bu alanları ayrı ayrı adlandırmak daha uygun olur. Bu durumda fonetik (phonetics) seslerin üretimi (artikülasyon) ve fiziksel özelliklerini (akustik özellikler) inceleyen alan, fonoloji (phonology) ise dildeki sesleri kurallar çerçevesinde sistematize eden, bu seslerin işlevlerini ve dil içindeki yapılarını analiz eden alandır.⁷⁶

Kemâl Bişr’in fonetik ve fonoloji ile ilgili açıklamalarından sonra şu değerlendirme yapılabilir: Bu iki kavram kimi zaman birbirinden ayrı olarak kullanılır. Bu ayrımın temel sebebi ilmî zorunluluktur. Bu durumda her bir dal kendine ait alt dallarla isimlendirilir. Öte yandan Bişr, phonetics terimini "فوناتيک" olarak -tercüme etmeksizin- Arapçaya aktarmıştır. Kelimeyi Arapçaya tercüme etmek ona göre karışıklığa sebep olacaktır. Zira bu kelimeyi Arapçaya ses bilimi, genel ses bilim, söz, kelam vb. olarak tercüme eden diğer dil bilimciler aynı kavram üzerinde mutabık olamamışlardır.

Bişr, fonetik ve fonoloji kavramlarını eş anlamlı kavramlar olarak değerlendirmemiştir. Aralarındaki farklılığın sebebi dil bilimi araştırmacılarının seslerin gerçeklerine ve bu seslerin bizzat doğal haline bakarak sunduğu farklardır. Bişr’e göre bu farkları daha iyi anlayabilmek için ses bilimi alanında başı çeken akım ve okulları takip etmek ve ilgili kelimelerle alakalı görüşlerine

⁷⁶ Bişr, *‘İlmu’l-asvât*, 115.

bakmakta yarar vardır. Bu maksatla Bişr, kitabının devamında bu alandaki öncü okul ve kişilerin görüşlerini ele almıştır.⁷⁷

Bişr, her ne kadar fonetik ile fonolojiyi birbirinden ayırıp farklı disiplinler olarak görse de bunları alakasız veya bambaşka alanlar olarak nitelendirmez. Ona göre fonoloji kelimesini araştıran bir kimse fonetik kelimesine de bakmak zorundadır. Dolayısıyla iki kelime birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmişlerdir. Bişr, bu iki kelimenin birbirini tamamladığını da düşünür. Bişr bunu şöyle ifade eder: “Ses bilimine dair merkezi bir araştırma yapıldığında veya bu bilimin yan dallarına ait bir husus ele alındığında birbirinden farklı iki ayrı kavram olarak görebileceğimiz kavramlar vardır. Fonetik ve fonoloji kavramlarının böyle bir durumda dahi aralarındaki güçlü bağın ve ifade ettikleri hususların birbiriyle olan sıkı ilişkilerinin akıldan çıkarılmaması gereklidir.”⁷⁸

Sonuç

Fonetik ve fonoloji kavramları genelde dil bilim, özelde ise ses bilim içerisinde önemli iki kavramdır. Bu kavramların modern anlamıyla kaynağı Batı’dır. Arap dünyasında ise modern anlamıyla 20. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanmıştır.

Fonetik ve fonolojinin gerek kapsam alanları gerekse farkları noktasında Batılı araştırmalarda net bir ayırım, bu kavramların kullanımından yarım yüzyıl sonra olmuştur. Bu ayırımdan sonra da fonetik ve fonoloji kavramların dil bilimdeki yerlerine dair bakış açıları farklı olabilmıştır. Türkiye’de de bu kavramların karşılığına dair ortak bir görüş yoktur.

Batılı meşhur dil bilimcilerden dersler almış isimleri zikredilen Mısırlı dil bilimcilerin de fonetik ve fonoloji kavramları tanımları birbirinden farklı olmuştur. Bu tanımlar arasında büyük farklar olmasa da temel noktalarda ayırım vardır. İbrâhîm Enîs, iki kavramın farkına değinerek onları birbirinden ayırma da net bir fark ortaya koymamış ve eş anlamlılıklarından bahsetmiştir. Ayrıca fonoloji kelimesinin Arapça karşılığı olarak ‘ilmu’l-’asvât (علم الأصوات) ifadesini kullanarak diğer dil bilimcilerden ayrılmıştır.

Temâm Hassân’ın fonetik ve fonoloji kavramlarına dair görüşü Enîs’e göre daha nettir. İki kavram arasına koyduğu sınır ise Enîs’e göre daha keskindir.

⁷⁷ Ses bilim alanında önemli çalışmalar yapmış olan bu okullara Bişr’in sunduğu kadarıyla bakıldığında her bir okulun kendine ait farklı yaklaşımları olduğu görülür. Örneğin Prag Okulu, fonetik ve fonolojinin birbirinden farklı alanları ihtiva ettiğini kabul ediyorken İngiliz Okulunun iki kavramın kastettiği alanı yaklaştırmak çabasında olduğu görülür. Bk. Bişr, ‘İlmü’l-’asvât, 71-112.

⁷⁸ Kemâl Bişr, *el-Esvâtü’l-’Arabiyye* (Kahire: Mektebetü’ş-Şebâb, ts.), 39.

Hassân, fonetiği el-asvât (الأصوات) yerine, fonoloji kavramını ise belli bir dilde sesin oluşması (التشكيل الصوتي) yerine kullanmıştır.

Mahmûd es-Se'rân, fonetik ve fonolojiye dair net bir tanım ortaya koymamıştır. Eserindeki ilişkili bölümlerden anlaşılan yazarın iki kavramdan neredeyse aynı şeyi anladığıdır.

Fonetik ve fonoloji kavramlarını en geniş anlamıyla ele alan Kemâl Bîşr'dir. Bîşr sadece kavramların kapsadığı alanı belirlememiş, bu kavramların Arap dilinde hangi kavramlarla karşılanması gerektiği üzerinde de dikkatli bir şekilde durmuştur. Bu kavramların tarihî arka planına ve modern anlamlarıyla ortaya çıktıkları ana yurtlarındaki dil bilimciler tarafından hangi anlamlarıyla ve hangi alana yönelik kullanıldıklarını da ele almıştır.

Bîşr, fonetik kavramının olduğu gibi Arapçalaştırılması gerektiğini aksi takdirde Batı'da var olan ses bilimle ilgili diğer kavramlar ile karıştırılabileceğini ifade ederek bu kavramlar arasındaki ince farkı ortaya koymaya gayret etmiştir. Görüşlerine yer verilen dil bilimciler arasında eserinde çağdaşı diğer Arap dil bilimcilerin fonetik ve fonoloji ile ilgili bazı izahlarına yer vererek bu çıkarımları değerlendiren tek isim Kemâl Bîşr'dir. Bîşr fonoloji için tanımlamada bulan Muhammed Ebu'l-Ferec'in görüşünü isabetli bulurken Hassân'ın ifadelerini ise isabetsiz olarak değerlendirmiştir.

Görüşlerine yer verilen Arap dil bilimcilerin her birinin fonetik ve fonolojiye dair ortak paydaları, iki kavramı sesi inceleyen ve konusu ses olan alanlara hizmet eden kavramlar olarak görmeleridir. Arapçada kullandıkları karşılıkları dışında, fonetik ve fonoloji tanımları arasında büyük farklar yoktur. Fakat Bîşr, izahta ve özellikle Arapçadaki karşılıkları noktasında çağdaşlarından daha titiz davranmıştır. Onu bu noktada titizlikte takip eden Temmâm Hassân olmuştur. Onun da fonetik, fonoloji ve bu kavramlarla ilişkili ele alınan diğer kavramlara dair tanımları, Bîşr kadar net olmasa da oldukça nettir. Enîs, detaylı bir tafsilata girmemiştir. Mahmûd es-Se'rân'ın ise iki kavrama dair net bir tanımı yoktur. Eserinden anlaşıldığı kadarıyla iki kavramı büyük oranda eş anlamlı kullanmıştır.

Kaynakça | References

- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1979.
- Bilici, Mahmut. *İbrahim Enis Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Bişr, Kemâl. *el-Esvâtü'l-'Arabiyye*. Kahire: Mektebetü's-Şebâb, ts.
- Bişr, Kemâl. *İlmu'l-asvât*. Kahire: Dâru Garîb, 2000.
- Çavuş, Şemdin. *Kemâl Bişr Hayatı Eserleri ve Ses Bilime Dair Görüşleri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Demirci, Kerim. "Fonem Teriminin Önemi Hakkında". *Journal of Turkish Studies* Volume 6 Issue 2/6 (2011), 359-366.
<https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.2327>
- Dilâçar, Agop. "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 19 (01 Haziran 1971), 83-145.
- Durmuş, İsmail - Yüksel, Ahmet. "Savtiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2009. Erişim 01 Mart 2025.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/savtiyye>
- Enîs, İbrâhîm. *el-Eşvâtü'l-luğaviyye*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 1975.
- Hassân, Temmâm. *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye*. Kahire: 'Alemü'l-Kütüb, 2000.
- Hassân, Temmâm. *el-Luğatü'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ*. Rabat: Dâru's-Sekâfe, 1994.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh. *Esbâbü ħudûsi'l-ħurûf*. thk. Muhammed Hassân et-Tayyân - Yahyâ Mîr 'Alem. Dimaşk: Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1403/1983.
- İnce, Nazife Nihal. *Hicrî İlk Dört Asırda Arap Dili Ses Bilimi Çalışmaları*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Karaağaç, Günay. *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Museddî, 'Abdusselâm. *et-Tefkîrû'l-lisânî fi'l-hadâratî'l-'Arabiyye*. Tunus: Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1986.
- Necât, Mûmine. "Cühûdu 'ulemâi'l-asvâti'l-'Arabi'l-muhdesîn -Ramazân 'Abdu't-tevvâb nemûzecen-". *Mecelletu Dirâsât ve Ehbâs* 17/1 (2025), 145-152.
- Onan, Bilginer. "Dîvânü luğâtî't-Türk'ün Dil Öğretim Yöntemleri ve Dünya Filolojisine Katkıları Bakımından Bir Değerlendirmesi". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2003), 425-445.
- Sarıkaya, Muammer. "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu". *Bilimname* 2/4 (2004), 117-131.
- Saussure, Ferdinand. *İlmu'l-Lugati'l-'Âm*. çev. Yûil Yusuf 'Azîz. Bağdat: Dâru

- Afâk 'Arabîyye, 3. Basım 1985.
- Sekkâkî, Ebû Yakûb Yusuf bin Ebî Bekr bin Muhammed bin Ali. *Miftâhu'l- 'ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, 1987.
- Semîhiyyîn, Bader Sened. *Cûhûdü Kemâl Bîşr fî'd-dersi'l-lügaviyyi'l-hadîs*. Ürdün: Câmi'atü Mu'te, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Se'rân, Mahmûd. *'İlmü'l-luga: mukaddime ilkârii'l-'Arabî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997.
- Sevan, Nişanyan. "Fonetik- Nişanyan Sözlük". Erişim 01 Mart 2025. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/fonetik>
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr 'Amr bin Osmân bin Kanber. *el-Kitâb*. thk. 'Abdu's-Selâm Hârûn. 4. Cilt. Riyad: Dâru'r-Rifâ'a, 2. Basım, 1406/1986.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Aḥbârü'l-merviyye fî sebebi vaz'î'l-'Arabîyye*. thk. 'Abdu'l-Hekîm el-Enîs. Abu Dabi: Dâiretü'ş-Şuûni'l-İslamiyye ve'l-'Ameli'l-Hayriyye, 1432/2011.
- Tayyân, Muhammed Hassân. "'İlmu'l-asvât 'inde'l-'Arab". *Mecelletu Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabîyye bi-Dimaşk* 69/4 (1994), 777-802.
- Tekin, Selim. *Temmam Hassan ve Arap Dilbilim Çalışmalarındaki Yeri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Topbaş Seyhun - Kopkallı Handan. "'Ses bilimi" ve "Ses bilgisi" Terimleri Üzerine". *Dil Bilimi Araştırmaları Dergisi* 5 (1994), 310-322.
- Yakûb, Emîl. *el-Me'âcimu'l-lügaviyyetü'l-'Arabîyyetu*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1981.
- Yıldırım, Gamze. *Türk Dili Üzerine Ses Bilimsel Bir İnceleme*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Yüksel, Ahmet. "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi* 24/24-25 (2007), 135-151.